

Keele kosmos ja kosmose keel

HASSO KRULL

1

Keel on mõõtmatu suur. Mõni sõnaraamat võib küll sisaldada mitusada tuhat sõna, aga ükski ei saa sisaldada kõiki nende sõnade kombinatsioone. Sõnade etümoloogiat võib jälgida ajas väga kaugele, enne kõiki kirjalikke allikaid, aga kõige varasemat pruuki ei õnnestu iialgi selgitada. Selles mõttes on keel immanentsusväli: ta hõlmab ühekorraga nii väesolevat kui ka selle kättejõudmist, olles samaaegselt virtuaalne ja aktuaalne. Märt Väljataga on kunagi avaldanud ribadest koosneva raamatu „Sada tuhat miljardit millenniumisonetti” (2000), kus sonetiridade reeglipärasest liitmisest moodustub tohutu tekst, mida keegi oma eluajal läbi lugeda ei jõuaks; aga see on keele immanentsusväljal ainult kerge tuuleõhk, justkui säbarlainetus ookeani pinnal. Tõsi küll, igapäevaste toimetuste ajal kasutame suhteliselt lõplikku ja väikesearvulist vormelite hulka, kuid isegi nende kombinatsioone ei suuda me ammendada – rääkimata sellest, et me ei taju oma igapäevase keele ajalist ja ruumilist sügavust. Lihtsa kõnekeele kosmilist mõõdet lubab aeg-ajalt aimata üksnes luule.

2

Keel on kosmos. Väikekeeltest rääkimine mõjub seetõttu alati paradoksaalselt. Kui väike võib üks keel olla? Võime ju öelda, et Siirius on meile väga lähedal ja et see on päris väike täht, mitte suurem kui kaks Päikest. Kuid kas see tähendab, et võime ta peo peale võtta nagu kirsikivi? Keelte suurust hinnatakse praegu massiühiskonna terminites, nagu turupiirkondi. Aga maailmas on üle seitsme tuhande keele, millest kolmandikku kõneldakse Vaikse ookeani saartel, kus on kõnelejaid enamasti tuhande inimese ringis. Kas need siis ongi väikekeeled? Minu väike keel tõrgub siin vastamast jaatavalt. Kvantifitseerimine tekitab nii tugevaid optilisi petteid, et see sunnib jääma ülimalt ettevaatlikuks. Isegi ohustatud keele mõistel on omad ohud. Kui kõikidel keeltel, iseäranis muidugi „väikekeeltel”, on kalduvus liikuda ohustatud oleku poole, kas see tähendab siis, et keel on oma olemuselt midagi väga habrast, kergesti purunevat? Või et praegused „megamassilise” kvantumiga keeled, mida on nimetatud ka tapjakeelteks (Pakir 1991; Skutnabb-Kangas 2000: 46; Phillipson 2010: 149; Aziz, Amery 2016: 104), valitsevad kogu universumit eonide lõpuni? Siin paistab tekkivat mingi mõtlemisviga, kus valitud eeldusi pakutakse tõestuse pähe.

3

Astume siis paar sammu tagasi. Enne kui üks keel väikekeeleks kuulutada, peaks ehk järele mõtlema, kus oli lävi, mida ületades see keel „väikekeeleks” muutus. Vahest seda läve ei olnudki? Siis on ju tegemist relatiivse piiri ja mitte absoluutse hüppega? Kas selline relativism ongi meie väärtushinnangute lõppjaam? Või on lõppjaamaks kvantitatiivne absolutism, mis õigupoolest on selle relativismi kaksikvend? Kunagi küsisin ühelt kreeka luuletajalt, kas tänapäeva kreeka keeles võib „kosmoseks” nimetada maavälist ruumi. Jah, vastas ta, aga sellel sõnal on ka teine tähendus: kui hulk inimesi on koos ja neil on hea olla, näiteks mõnel peol (just sellises miljões me olimegi). Jäin mõtlikult seisma, šampuseklaasike käes, ega osanud enam midagi küsida. Sel hetkel hakkas mulle koitma, et kogukond ongi kosmos ja kujutelm maavälisest ruumist püsib ainult kogukondade toel. Kosmos on kõigepealt kogukond ja alles siis planeetaarne abstraktsioon, astronoomiline kättesaamatus „kusagil seal”. Seda kosmost hoiab aga koos just keel, koos kõigi juurdekuuluvate tunnete, emotsioonide ja afektidega. Kas see on nii kõigi kogukondadega? Kui sipelgapesa on kosmos (minu meelest on), siis on sipelgatel järelikult ka keel, kui tahes erinev see meie keelest ka poleks. Ja see keel on tõepoolest „suurkeel” kõigi oma harudega. Kõigi inimkeelte summa moodustab seega ühe „väikekeele”. Kui sipelgate keelest saab ohustatud keel, siis on meie väikekeelel igal juhul lõpp, ei maksa enam midagi hindi ega inglise, hispaania ega mandariini ülespuhutud „suurus”. Aga tõsiasi, et me sellest praegu veel rääkida saame, on ometi midagi mõõtmatult suurt, selles peitub kosmiline potentsiaal.

4

Modernsuse juhtmõtteks oli alati, et uus on parem kui vana. Selle idee esialgne vorm on nüüdseks läbi põlenud, kuid jätkub siiski teataval zombistunud kujul, püüdena olemasolevat modernsust omakorda üle moderniseerida (Gilles Lipovetsky on nimetanud seda hüpermodernsuseks).¹ Selliste taotluste juured peituvad ilmselgelt religioosses monoteismis, kus kõik vana kuulutati paganlikuks ja tuli hävitada. Kuid „paganlus” ei kadunud, ta tõmbus vaid varju ning imbus siis tagasi monoteistlikku traditsiooni, tekitades vastuolulisi ilminguid, nagu Jeesuse sünnipäev, kristlik abielu või jumalaema kultus. Samuti paistab olevat modernsusega, mis loodetavasti jääb monoteistliku impulsi viimaseks lahvatuseks. Vanad kosmoloogiad ei ole kadunud, nad tulevad tagasi, mõnikord küll vigasel ja vastuolulisel kujul, kuid mõnikord väga healoomulise ja vabastava jõuna. Nii pole raske näha, kuidas tänapäeva etoloogias elustub jälle muistne pärimus, et loomad on endisaegsed inimesed, kellega saab tõeliselt suhelda, isegi rääkida. Tihti saavad nad aru ka inimeste keelest, ja kindlasti

¹ „Tundub, et on toimumas üleminek „post”-ajastult „hüper”-ajastule. Tekkimas on uus modernsuseühiskond. Enam ei taheta traditsionaalsest maailmast väljuda, et jõuda modernse ratsionaalsuseni, vaid tahetakse moderniseerida modernsust ennast, st purustada bürokraatlikud rutiinid ja „arhaismid”, teha lõpp jäigale ametlikkusele ja protektsionistlikele kammitsatele, delokaliseerida, privatiseerida, konkurentsi teravdada.” (Lipovetsky 2004: 78)

võivad inimesed õppida mõistma loomi. Selleks tuleb aga minna meie inimlikust väikekeelest natuke kaugemale. Tuleb õppida mingit suuremat keelt, millest erinevad olendid aru saaksid, et luua suuremat liikideülest kogukonda, et luua kosmost. Lühidalt, tuleb õppida kosmose keelt.

5

Eesti mütoloogias on sellist kosmose keelt tavaliselt nimetatud linnukeeleks. Linnukeele oskus saadakse mingi trikiga, mis võib olla dramaatiline (süüa ussikuninga krooni) või ka päris malbe (silitada kaarnakivi). Igal juhul on aga tulemus üks ja seesama: avatakse üks erinevate ilmade vahelisele tõlkele. Sellega avaneb ühtlasi kosmos, kus on võimalik näha seni nähtamatut ja aimata ette tulevasi sündmusi. Ilma tõlketa selleni jõuda ei saaks. Kuid tõlget ei saa olla ilma erinevusega. Jan Assmann on käsitlenud sellist erinevuste ületamist usundiloos, nimetades seda kultuuridevaheliseks tõlkeks ehk kosmoteismiks (Assmann 2017 [1997]: 17–19). Kosmoteism on monoteismi vastand, selle eesmärk pole erinevust hävitada ega tühistada, vaid hoida alal tingimusi, et tõlkida üht kultuuri teiseks, üht jumalat teiseks, üht kogukonda teiseks. Kosmoteism ei saa teist objektistada, vaid peab lähtuma relatsioonalsest ontoloogiast, kus asjad ja olevused eksisteerivad ainult suhetes teiste asjade ja olevustega. Nõnda on võimalik luua olendite kooslusi, mis põhinevadki just lakkamatult tõlkimisel, erinevuse produktiivsel kättetoomisel. Ehk nagu selle täpselt sõnastas Subcomandante Marcos: eesmärgiks on maailm, mille sisse mahub palju maailmu; maailm, kus kõik saaksid elada. (Hayden 2002: 304; Henck 2019: 84; Escobar 2020: 103)

6

Tänapäeval on kosmose keel poliitiline. Tunnistada, et inimlik väikekeel on ainult kosmilise suurkeele tagasihoidlik sopike, on poliitiline otsus, mida tagasi võtta enam ei või: pärast seda paistavad kõik inimkeele erandlikkusest japatavad filosoofid nagu klaaskuuli sees väänlevad mehikesed. No muidugi, igäihe isiklik ninaots on ju kõige erilisem ja ainulaadsem ninaots maailmas. Ning tunnistada, et see inimlik väikekeel omakorda jaguneb tuhandeteks harudeks ja lõimedeks, mis jooksevad läbi kosmose alusmetsa nagu seeneniidistik, on samuti poliitiline otsus: pärast seda pole enam lihtne keelt kvantifitseerida, taandada ta pelgaks suhtlemisvahendiks, mis on seda efektiivsem, mida rohkem inimesi korrutab ühtsama sõna. Niisugune arusaam mõjuks nüüd nagu üks legendaarne silt India kondiitriäri letilt: miljon kärbest ei saa ju eksida. Inimliku väikekeele harud ja lõimed viivad meid tagasi väesolevasse, nad ulatuvad mäletamatusse aega, kaugete esivanemateni, ennemuistse linnukeeleni. Nad ulatuvad aega, kus loomad olid veel inimesed. Üks eesti luuletaja on kunagi väitnud, et keel olevat meie esivanemate looming (Kaplinski 1997: 248). Aga see on ainult pool tõde. Ilma keeleta me ju ei teakski, mis on esivanemad. Just keel on nad meieni toonud, veel enam – meie esivanemad ise on keele looming. Ja see keel saab

olla ainult paljusus, piiramatu hargnemine, nii nagu seeneniidistik saab olla ainult paljusus, kuni mets on vähegi elus.

7

Miks kõnelda esivanematest? Kogukond ei saa olla suletud. Ta ei saa piirduda lakkamatult iseenesega, ei saa keeda ainult omas mahlas. Isegi konnatiik ei piirdu iseenesega, ta vajab pidevat ainevahetust. Kuigi keel on teatav immanentsusväli, ei saa kogukond, mille ta loob, täiesti immanentne olla. Kogukond peab olema ekstaatiline, ehk nagu ütleb Jean-Luc Nancy: „Ekstaasi vorm ongi kogukonna vorm” (Nancy 1999 [1986]: 53). Kui keel loob kogukonna, siis teeb ta seda ekstaatiliselt, avades ukse väljapoole, ekstaatilisse olemisse, müütilisse esiaega, mis päriselt pole ei olemine ega aeg (rahune, Heidegger!). Seda ekstaasi vormi, mis ongi kogukonna vorm, avab kõige paremini teatav paljusus, hämarad voolitud näod lõkketulede ääres, pooleldi loomad, pooleldi inimesed. Esivanemad. Nemad on meie müütiline teine. Kuigi nad ei sekku meie ellu kunagi, ei saaks me ilma nendeta ka kordagi kokku tulla. Nende häält pole küll kuulda, aga kui hoolega kuulatada, võib iga sõna taga aimata õrna sosinat, mis tuleb kusagilt mujalt, kättesaamatust ruumist. See ongi esivanemate keel. See ongi kosmose keel. Nagu ennemuistsete lindude siristamine, inimnäoliste ritsikate laul.

KIRJANDUS

- Assmann, Jan 2017 [1997].** Egiptlane Mooses. Mälestus Egiptusest Lääne monoteismis. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Kalle Hein. Tallinn: Varrak.
- Aziz, Zulfadli A.; Amery, Robert 2016.** The effects of a linguistic tsunami on the languages of Aceh. – *Studies in English Language and Education*, kd 3, nr 2, lk 103–111.
- Escobar, Arturo 2020.** *Pluriversal Politics*. Tlk David Frye. Durham–London: Duke University Press.
- Hayden, Tom 2002.** *The Zapatista Reader*. New York: Avalon.
- Henck, Nick 2019.** *Subcomandante Marcos: Global Rebel Icon*. Montréal: Black Rose.
- Kaplinski, Jaan 1997.** Võimaluste võimalikkus. Tallinn: Vagabund.
- Lipovetsky, Gilles 2004.** *Les temps hypermodernes*. Paris: Grasset.
- Nancy, Jean-Luc 1999 [1986].** *La communauté desœuvrée*. Paris: Christian Bourgeois.
- Pakir, Anne 1991.** The status of English and the question of ‘standard’ in Singapore: A sociolinguistic perspective. – *Language and Standards: Issues, Attitudes, Case Studies*. Toim Makhani L. Tickoo. Singapore: SEAMEO Regional Language Centre, lk 109–130.
- Phillipson, Robert 2010.** *Linguistic Imperialism Continued*. New York–London: Routledge.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000.** *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Väljataga, Märt 2000.** *Sada tuhat miljardit millenniumisonetti*. Tallinn: Vagabund.

Hasso Krull (snd 1964), Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse ja visuaalkultuuri uurin-
gute doktorant (Põhja puiestee 7, 10412 Tallinn), krull.hasso@gmail.com